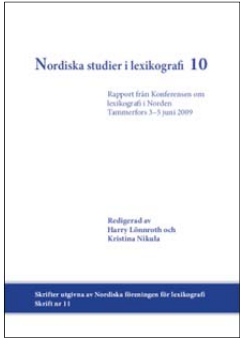

NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel:	Placeringen av idiom i ordboksartiklar - Ett mikrostrukturellt problem	
Forfatter:	Sven-Göran Malmgren & Emma Sköldbberg	
Kilde:	Nordiska Studier i Lexikografi 10, 2010, s. 345-355 Rapport från Konferens om lexicografi i Norden, Tammerfors 3.-5. juni 2009	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive	

© Nordisk forening for lexicografi

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i lexicografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

SVEN-GÖRAN MALMGREN & EMMA SKÖLDBERG

Placeringen av idiom i ordboksartiklar Ett mikrostrukturellt problem

In this paper, we discuss the placing of idioms in general defining dictionaries. Rejecting the idea of making idioms autonomous entries, and postulating that the problem of entry address is solved (e.g., the idiom may be placed in the entry corresponding to the first noun of the idiom), we focus on the following problem: should all idioms be gathered at the end of the entry, or should they be distributed among the different numbered senses of the entry? The corresponding structures may be called *non-integrated* and *integrated*, respectively. We make the following claims. In elementary learners' dictionaries, the non-integrated structure is preferable, since it facilitates the user's job of simply finding the idiom. However, in more advanced learners' dictionaries, it may be a good idea to make use of the integrated structure, since this gives an extra learning effect; the user will, in many cases, find (semantically) related idioms close to the idiom (s)he is looking for. The same holds for comprehensive L1 dictionaries. It should also be noted that such dictionaries fulfil a documentary function, and thus, the description of the vocabulary should be as good as possible from a lexicological point of view.

Nyckelord: idiom, lemma, integrerad mikrostruktur, icke-integrerad mikrostruktur

1. Inledning

Kategorin "idiom" orsakar flera problem inom lexikologin och lexikografin. Ett problem har att göra med avgränsningen, även om formeln "en fast ord-förbindelse vars betydelse inte kan utläsas av (eller inte är lika med summan av) komponenternas betydelser" är ganska allmänt accepterad (Svensén 2004: 239; för en diskussion kring olika idiomdefinitioner se t.ex. Sköldberg 2004: 20–29). Ett typiskt exempel på ett idiom skulle då vara *kila runt hörnet*, vars betydelse 'dö' inte har det minsta med snabb rörelse och hörn att göra. Likväl är standarddefinitionen inte oproblematiserad. Är till exempel flerordstermer som *absoluta nollpunkten* med betydelsen 'den teoretiskt lägsta temperatur som kan förekomma' ett idiom? Och hur är det med uttryck med semantiskt bleka verb följda av substantiv som *göra en pudel* 'be om ursäkt'? Den avgörande frågan tycks vara vad som menas med "komponenternas betydelser". Om man inkluderar rimligt härledbara, eller helt etablerade, metaforiska eller metonymiska

betydelser (t.ex. 'ursäkt' av *pudel*), tenderar uppsättningen av idiom att minska avsevärt. Uttrycket *göra en pudel* blir då härledbart.

Inom lexikografin är den här typen av problem trots allt inte nödvändigtvis av största betydelse. Med tanke på ordboksanvändaren är egentligen det enda viktiga att skilja mellan uttryck som behöver förklaras och uttryck som inte behöver förklaras. Med ett sådant synsätt är det också bättre att förklara för mycket än för litet, att inkludera uttryck som med en striktare lexikologisk definition inte skulle kallas idiom, till exempel flerordstermer och vissa kollokationer. I den här artikeln använder vi oss av en sådan vid eller pragmatisk definition av *idiom*.

Men då uppstår ett nytt problem. Givet en pragmatisk definition av termen idiom, var ska idiomerna lämpligen placeras och behandlas? Först och främst måste man avgöra om idiomerna ska utgöra ett eget lemma eller om det ska behandlas inne i en ordboksartikel som gäller någon av idiomkomponenterna (Moon 2007: 910, Atkins & Rundell 2008: 254). Om man väljer att behandla idiomerna inne i en artikel måste man i sin tur ta ställning till två saker, för det första i vilken ordboksartikel, det vill säga under vilket lemma idiomerna ska placeras. Ska till exempel *kila runt hörnet* redovisas under verbet **kila** eller under substantivet **hörn**? För det andra måste man besluta på vilken plats i den valda artikeln som idiomerna ska placeras. Det första problemet kan man lösa med hjälp av handfasta regler. Man kan till exempel bestämma att idiomerna placeras under det lemma som motsvarar det första substantivet (jfr Burger 1989: 594–595, Moon 2007: 912; se vidare om principerna i DDO i Lorentzen 1996). Det andra problemet är ämnet för denna uppsats.

2. Ett exempel: substantivet *fall*

Betrakta relevanta delar av artikeln **fall** i en svensk ordbok. Substantivet *fall* har flera betydelser och det finns åtskilliga idiom där *fall* ingår. Man kan tänka sig två olika sätt att placera idiomerna. Nedan återges kraftigt förenklat några delar av innehållet i två varianter av en möjlig artikel.

A

- fall** 1 rörelse nedåt (IDIOM:) *ett fall framåt* 'en viss framgång';
platt fall 'snöpligt misslyckande'
 2 nederlag
 3 händelse, exempel (IDIOM:) *i vilket fall som helst* 'under alla omständigheter'
 4 grövre rep (på segelbåt)

B

- fall 1** rörelse nedåt
 2 nederlag
 3 händelse, exempel
 4 grövre rep (på segelbåt)
 (IDIOM:) *ett fall framåt* 'en viss framgång';
i vilket fall som helst 'under alla omständigheter';
platt fall 'snöpligt misslyckande'

Enligt den första lösningen fördelas idiomerna på olika betydelsemoment. I de båda idiomerna *ett fall framåt* respektive *i vilket fall som helst* anses en förbindelse till betydelserna 'rörelse' respektive 'händelse, exempel' kunna urskiljas. Likaså förs idiomet *platt fall* till betydelsen 'rörelse nedåt', även om det kan diskuteras om det inte lika gärna kan föras till betydelsen 'nederlag'.

I den andra lösningen ses idiomerna som helt autonoma enheter, utan samband med några tidigare betydelsemoment i artikeln. Man kan säga att denna lösning är mer i linje med den vanliga definitionen 'icke härledbart uttryck' av idiom.

Båda lösningarna diskuteras i handböckerna, t.ex. Bo Svensén (2004, 2008) och B. T. Sue Atkins och Michael Rundell (2008). Mest djupgående är diskussionen hos Svensén (t.ex. 2004: 420–423). Med hans terminologi kan man i det första fallet, det vill säga (A), tala om en *integrerad mikrostruktur* och i det andra fallet, (B), om en *icke-integrerad mikrostruktur*. Fördelen med en integrerad mikrostruktur är enligt Svensén att den är mest tillfredsställande från språkbeskrivningssynpunkt. Nackdelen är att det ibland kan vara svårt eller omöjligt att hitta ett lämpligt betydelsemoment att placera in idiomerna under. Fördelarna med en icke-integrerad mikrostruktur är att det befriar lexikograferna från ett problem, samt att det gör idiomerna lättare att hitta för användarna. Nackdelen är en viss informationsförlust, eller en språkvetenskapligt sämre beskrivning.

En kompromiss mellan den integrerade mikrostrukturen och den integrerade utgör det som Svensén kallar för *partiellt integrerad mikrostruktur*. Den innebär att de flesta idiom placeras under respektive betydelsemoment enligt A-alternativet, men att svårplacerade idiom placeras tillsammans i slutet av artikeln. I exemplet *fall* kunde det se ut så här:

- C
fall 1 rörelse nedåt (IDIOM:) *ett fall framåt* 'en viss framgång'
 2 nederlag
 3 händelse, exempel (IDIOM:) *i vilket fall som helst* 'under alla omständigheter'
 4 grövre rep (på segelbåt)
 (IDIOM:) *platt fall* 'snöpligt misslyckande'

Enligt Svensén är denna lösning den mest tillfredsställande från språkbeskrivningssynpunkt. För användaren kvarstår dock en stor del av sökproblemen. Det kan hända att han eller hon måste gå igenom en lång artikel för att finna just det idiom han eller hon söker.

3. Ordböckernas praxis

Vi ska närmast undersöka praxis i gängse ordböcker. Vi ska först se på svenska ordböcker från A. F. Dalin, det vill säga den första fullständiga enspråkiga svenska ordboken som kom i mitten av 1800-talet, och framåt. Därefter undersöks nyare nordiska (icke-svenska) ordböcker och slutligen några utomnordiska ordböcker. Först alltså de svenska ordböckerna.

Tabell 1. Användning av integrerad, icke-integrerad och partiellt integrerad struktur i några svenska ordböcker

ordbok	integrerad	icke-integrerad	partiellt integrerad
Dalin (1850–1853)			
ISO (1955)	+		
Bonniers (1980)			
Lexin (1999)	+		
Natur & Kultur (2006)		+	
SO (2009)	+		

Av tabell 1 framgår att integrerad mikrostruktur hittills har dominerat i svensk definitionslexikografi, alltifrån starten. I Dalins fall är idiomerna inte bara fördelade på olika huvudbetydelser utan till och med på underbetydelser (Sköldberg 2009). Bara Natur & Kultur utgör ett undantag, men kanske ett undantag i takt med tiden (jfr nedan). Liksom Lexin är Natur & Kultur till stor del avsedd som en inlärningsordbok, vilket kan vara en anledning till att användarnas möjlighet att hitta till respektive idiom på kortast möjliga tid har prioriterats. Som synes finns det ingen ordbok som vi granskat som tillämpat en partiellt integrerad

struktur. Man bör dock vara medveten om att gränsen mellan integrerad och partiellt integrerad struktur kan vara vag; för partiellt integrerad struktur krävs att placeringen av idiomerna efter alla andra betydelsemoment tillämpas i ett avsevärt antal fall. Vi har i tabell 1 bara tagit upp synkrona ordböcker; det är närmast en självklarhet att historiska ordböcker som *Svenska Akademiens ordbok* (SAOB, 1898–) har integrerad mikrostruktur.

I de icke-svenska nordiska ordböckerna är bilden ganska likartad (det bör kanske sägas att den norska *Riksmålsordboken* inte är en renodlat synkron ordbok).

Tabell 2. Användning av integrerad, icke-integrerad och partiellt integrerad struktur i några nordiska (icke-svenska) ordböcker

ordbok	integrerad	icke-integrerad	partiellt integrerad
Politiken (1996)	+		
DDO (2003–2005)		+	
Riksmålsordboken (1983)	+		
Bokmålsordboka (1986)	+		
Íslensk orðabók (2002)			+

Här utgör DDO och i viss mån *Íslensk orðabók* undantag från huvudtendensen. Åter kan det sägas, att DDO möjligen är i takt med tiden. Henrik Lorentzen, en av redaktörerna för DDO, skriver nämligen att ”in recent years many dictionaries have preferred to place these items [multi-word lexical units] in a special section of the entry and list them alphabetically in order to make it easier for the user to find them” (Lorentzen 1996: 416).

Något annorlunda är bilden om man ser på ett antal kända utomnordiska ordböcker. Detta framgår av tabell 3.

Tabell 3. Användning av integrerad, icke-integrerad och partiellt integrerad struktur i några europeiska (icke-nordiska) ordböcker

ordbok	integrerad	icke-integrerad	partiellt integrerad
Longman (1987)			+
OALD (1989)			+
NODE (1998)		+	
Macmillan (2002)		+	
Duden (1976–1981)	+		
DEA (1999)		+	
Le Grand Robert (2001)	+		

Här är den tyska *Duden* och franska *Le Grand Robert* ensamma om fullt integrerad mikrostruktur. Harald Burger (1989: 595) gör dock följande anmärkning: ”Als Gefahr ergibt sich zudem [...] die historisch-etymologische Remotivierung eines an sich unmotivierten oder nur teilmotivierten Phraseologismus.” Han kritiserar sålunda *Duden* för att ha gått för långt i sin strävan att finna samband mellan enskilda betydelser och idiom – samband som rent historiskt och etymologiskt har funnits men som inte längre är tydliga för användarna. De fyra engelskspråkiga ordböckerna har antingen icke-integrerad eller partiellt integrerad mikrostruktur. Den modernaste inlärningsordboken, *Macmillan*, är liksom den ganska nya allmänordboken *NODE* icke-integrerad, vilket stämmer med Lorentzens (1996) iakttagelse. Även den spanska *DEA* från sent 1990-tal har valt en icke-integrerad mikrostruktur.

4. Om svårigheten att hitta rätt idiom vid integrerad mikrostruktur

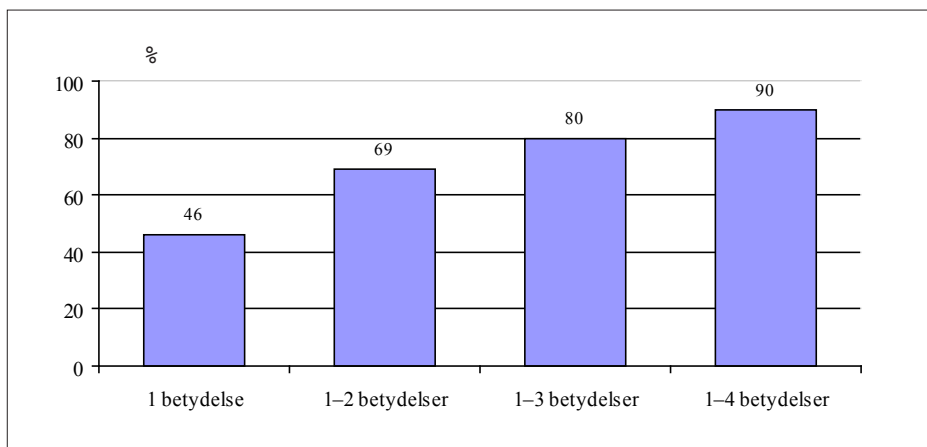
Hur stor är då skillnaden i idiomåtkomst (”lättfunnenhet”) mellan ordböcker med integrerad och icke-integrerad mikrostruktur? Svaret är bland annat avhängigt av hur stor andel av idiomerna som tas upp under lemman med två eller fler betydelsemoment. I lemman med bara ett betydelsemoment är det ju ingen skillnad (från åtkomstsynpunkt) mellan integrerad och icke-integrerad mikrostruktur: idiomerna är placerade tillsammans, exempelvis efter definitionen. Det

kan vara av intresse att se på den nyaste svenska definitionsordboken, *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien* (2009, hädanefter SO). SO innehåller drygt 4 500 idiom (se vidare om dessa i Hult i denna volym). Av tabell 4 framgår antalet idiom på lemman med en, två, tre och så vidare betydelser i SO.

Tabell 4. Antal idiom fördelade på lemman med 1, 2, 3 osv. betydelser i SO (2009)

Antal betydelse-moment	Antal fulla idiom beskrivningar	Antal idiom hänvisningar	Summa
1	2 255	1 570	3 825
2	1 055	787	1 842
3	565	404	969
4	391	377	768
> 4	289	568	857
Summa	4 555	3 706	8 261

I diagramform ser de kumulerade frekvenserna ut på följande sätt (se figur 1).

Figur 1. Idiomens fördelning i procent på artiklar med 1, 2, 3 betydelsemoment i SO (2009)

Vi ser att nästan hälften av idiomerna förekommer i lemman med bara ett betydelsemoment och närmare 70 procent i lemman med ett eller två betydelsemoment. Åtminstone i dessa fall bör skillnaden i åtkomst vara ganska liten, och i huvuddelen av fallen är den lika med noll. I de återstående 30 procenten av fallen kan skillnaden i många fall vara märkbar, men det bör påpekas att den försvinner i de fall där alla idiomerna (vid den integrerade lösningen) är placerade under samma betydelsemoment. En rimlig uppskattning kunde vara att det är en märkbar skillnad i högst 25 procent av fallen. Mer kunskap om skillnaden i idiomåtkomst skulle man dock kunna få genom den typ av undersökning som genomförs av Henning Bergenholtz (2009).

5. Integrerad och icke-integrerad struktur från receptions-, produktions-, inlärnings- och språkbeskrivningssynpunkt

Så här långt ger diskussionen vid handen att en ordbok med icke-integrerad mikrostruktur har vissa fördelar från receptionssynpunkt, åtminstone om man talar om reception i mer inskränkt mening. En sådan ordbok tillhandahåller i åtskilliga fall en snabbare lösning på det aktuella receptionsproblemet än en ordbok med integrerad mikrostruktur. Det kan därför tyckas som om skälen för en icke-integrerad struktur är särskilt starka i inlärningsordböcker.

Möjligen är saken dock inte riktigt så enkel: för den inlärare som söker betydelsen av ett idiom kan det vara en poäng att få se idiomet och idiomförklaringen i ett relevant sammanhang, kanske nära andra idiom med likartad betydelse. Eller varför inte i närheten av idiom som grundar sig på samma metafor – i stället för nära idiom som råkar börja på samma bokstav. När idiomerna är placerade i en särskild separat modul, exempelvis efter alla huvudbetydelser, tenderar de att vara ordnade alfabetiskt (jfr Lorentzen 1996: 416). Från inlärningsynpunkt kan den integrerade mikrostrukturen därför ha vissa fördelar.

Från produktionsynpunkt är det ganska uppenbart att den integrerade mikrostrukturen är att föredra. Betydelsen av den fördelen ska inte överskattas: den är mycket mindre relevant vid idiom än vid kollokationer, där användaren med ett produktionsproblem i allmänhet redan känner till den tunga delen, basen (t.ex. *själv*mord i *begå självmord*), och söker efter kollokatorn (*begå*). I idiom finns ingen motsvarighet till ”bas” och ”kollokator”. Likafullt kan man tänka sig situationer där användaren söker ett idiom med en viss betydelse och med ett ord i idiomet känt. Han eller hon kan till exempel ha en vag aning om att det finns ett idiom med betydelsen ’framgång’ där ordet *fall* ingår. Det är då – utifrån användarens allmänna kunskap om möjliga metaforer – troligare att ”betydelsen” av *fall* i idiomet har att göra med rörelse än att den är ’händelse,

exempel. Därmed bör användaren med ett produktionsproblem i vissa fall få något snabbare hjälp i en ordbok med integrerad mikrostruktur.

Från allmän språkbeskrivningssynpunkt är den integrerade eller den partiellt integrerade mikrostrukturen tveklöst att föredra. I historiska ordböcker som SAOB är detta närmast en självklarhet, men också i en större definitionsordbok som SO är en sådan disposition av idiomerna i linje med en i viss mån etymologiserande – snarare än frekvensbaserad – disposition av betydelsemomenten (egentlig betydelse före överförd osv.), och dessutom med själva det faktum att i stort sett alla lemmarna är försedda med etymologier, direkt eller indirekt. Allmänt sett bör en systematisk disposition av manifestationer av vilket språkligt fenomen som helst vara bättre än en rent alfabetisk.

6. Slutsatser

I elementära inlärningsordböcker är det motiverat med en icke-integrerad mikrostruktur. Här bör receptionsaspekten betonas: det viktigaste är att användaren över huvud taget hittar fram till det sökta idiomerna någorlunda snabbt. I mer avancerade inlärningsordböcker bör man väga den snabbare åtkomsten mot den extra inläringseffekt det kan ge att hitta det sökta idiomerna i en relevant omgivning.

Om L1-ordböcker gäller något liknande. Vi vill särskilt betona att större definitionsordböcker inte bara är att betrakta som bruksföremål, utan som dokumentationer av ett språks hela ordförråd vid en viss tidpunkt. Därför bör beskrivningen av idiomerna också svara mot vissa språkvetenskapliga krav. Vi menar därför att den integrerade eller partiellt integrerade strukturen bör föredras i sådana ordböcker.

Det finns dock en möjlighet att i viss mån tillgodose både kravet på snabb åtkomst (receptionsaspekten) och kravet på god språkbeskrivning. Lösningen innebär att grundstrukturen är icke-integrerad, medan idiomerna (samlade i slutet av lemmat) förses med hänvisningar till respektive betydelsemoment, när det är möjligt. Artikeln **fall** ovan kunde då se ut på följande sätt:

- fall** 1 rörelse nedåt
 2 nederlag
 3 händelse, exempel
 4 grövre rep (på segelbåt)
 IDIOM: *ett fall framåt* 'en viss framgång' (till 1)
i vilket fall som helst 'under alla omständigheter' (till 3)
platt fall 'snöpligt misslyckande' (till 1 eller 2)

LITTERATUR

Ordböcker

- Bokmålsordboka = Bokmålsordboka. Definisjons- og rettskrivningsordbok, red. av Marit Ingebjørg Landrø & Boye Wangenstein. Bergen/Oslo/Stavanger/Tromsø 1986.
- Bonniers = Bonniers svenska ordbok, red. av Sten Malmström, Iréne Györki & Peter A. Sjögren. Stockholm 1980.
- Dalin = Ordbok öfver svenska språket, red. av Anders Fredrik Dalin. Stockholm 1850–1853.
- DDO = Den danske ordbog. København 2003–2005.
- DEA = Diccionario del español actual, red. av Manuel Seco, Olimpia Andrés & Gabino Ramos. Madrid 1999.
- Duden = Duden Großes Wörterbuch der deutschen Sprache. Mannheim 1976–1981.
- Íslensk orðabók = Íslensk orðabók, red. av Mörrðu Árnason. Reykjavík 2002.
- ISO = Illustrerad svensk ordbok. Stockholm 1955.
- Le Grand Robert = Le grand Robert de la langue Française, red. av Alain Rey. 12:e uppl. Paris 2001.
- Lexin = Lexin. Språklexikon för invandrare. Svenska ord med uttal och förklaringar. Stockholm 1999.
- Longman = Longman Dictionary of Contemporary English. Harlow 1987.
- Macmillan = Macmillan English Dictionary for Advanced Learners. London 2002.
- Natur & Kultur = Natur och Kulturs Stora Svenska Ordbok. Stockholm 2006.
- NODE = The New Oxford Dictionary of English. Oxford 1998.
- OALD = Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. 4:e uppl. Oxford 1989.
- Politiken = Politikens Store Nye Nudansk Ordbog. København 1996.
- Riksmålsordboken = Norsk riksmålsordbok, red. av Trygve Knudsen, Alf Sommerfelt & Harald Noreng. Oslo 1983.
- SAOB = Ordbok över svenska språket, utgiven av Svenska Akademien. Lund 1898–.
- SO = Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien. Stockholm 2009.

Övrig litteratur

- Atkins, B. T. Sue & Rundell, Michael, 2008: The Oxford Guide to Practical Lexicography. Oxford.
- Bergenholtz, Henning, 2009: Hurtig og sikker tilgang til informationer om ordforbindelser. I: LexicoNordica 16. S. 29–54.
- Burger, Harald, 1989: Phraseologismen im allgemeinen einsprachigen Wörterbuch. I: Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie 1, red. av Franz Josef Hausmann et al. Berlin/New York. S. 593–599.
- Hult, Ann-Kristin, 2009: Kort och gott. Om idiomens språkprov i Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien (2009). Föredrag vid 10 Konferensen om lexikografi i Norden, Tammerfors universitet, Finland 3–5 juni 2009.

- Lorentzen, Henrik, 1996: Lemmatization of Multi-word Lexical Units: In which Entry? I: Euralex '96 Proceedings I–II. Papers submitted to the Seventh EURALEX International Congress on Lexicography in Göteborg, Sweden, red. av Martin Gellerstam et al. Göteborg. S. 415–421.
- Moon, Rosamund, 2007: Phraseology in general monolingual dictionaries. I: Phraseologie. Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung 2, red. av Harald Burger et al. Berlin/New York. S. 909–918.
- Sköldberg, Emma, 2004: Korten på bordet. Innehålls- och uttrycksmässig variation hos svenska idiom. Göteborg.
- Sköldberg, Emma, 2009: Talesätt och talemåder: om ordförbindelser i Dalin och Molbeck. I: *LexicoNordica* 16. S. 219–239.
- Svensén, Bo, 2004: Handbok i lexikografi. Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik. Stockholm.
- Svensén, Bo, 2008: *A Handbook of Lexicography. The Theory and Practice of Dictionary-Making*. Cambridge.